

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

УДК 349.22

МОГЛЕВСЬКИЙ Л.В.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті на основі наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення таких понять, як «джерело», «джерело права» й «джерело трудового права». З урахуванням конструктивного аналізу законодавства та теоретичних підходів науковців щодо тлумачення поняття джерел трудового права надане авторське бачення щодо визначення вказаного терміна. Наголошено, що наявність власних джерел у системі трудового права України є важливим аргументом на користь позиції щодо повної самостійності цієї галузі права.

Ключові слова: поняття, джерело, джерело права, трудове право, джерела трудового права.

В статье на основе научных взглядов ученых исследованы теоретические подходы относительно толкования таких понятий, как «источник», «источник права» и «источник трудового права». С учетом конструктивного анализа законодательства и теоретических подходов ученых к толкованию понятия источников трудового права предоставлено авторское видение определения указанного термина. Отмечено, что наличие собственных источников в системе трудового права Украины является важным аргументом в пользу позиции относительно полной самостоятельности этой отрасли права.

Ключевые слова: понятие, источник, источник права, трудовое право, источники трудового права.

The article, based on scientific views of scientists, the theoretical approaches to the interpretation of such notions as “source”, “source of law” and “source of labor law”. Given the structural analysis of legislation and theoretical approaches to the interpretation of scientists term “sources of labor law”, given the author's vision to define the terms. Emphasized that the availability of sources of labor law system of Ukraine is an important argument for the position of full independence of this field of law.

Key words: concept, source, source of law, employment law, labor law sources.

Вступ. Трудове право України пройшло довгий шлях свого становлення й розвитку, який продовжується й дотепер. Кожна галузь, що входить до системи національного права України, має свої джерела, які визначають їх особливе місце серед інших галузей. Саме тому з упевненістю можна стверджувати, що наявність власних джерел у системі трудового права України є черговим аргументом на користь позиції щодо повної самостійності цієї галузі права. Зазначені джерела багатоманітні й у сукупності створюють систему джерел трудового права, що також має певні структурні зв'язки.

Дослідженню проблематики джерел трудового права приділяли увагу такі вчені-юристи, як Н.Б. Болотіна, В.Л. Костюк, С.М. Прилипка, П.Д. Пилипенко, В.І. Смолярчук, О.М. Ярошенко, С.С. Алексєєв, О.Є. Лейст, М.М. Марченко, Г.І. Муромцев та інші. Проте, на нашу думку, недостатньо дослідженою залишається проблема визначення поняття джерел трудового права.

© МОГЛЕВСЬКИЙ Л.В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар (Секретаріат Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ)

Постановка завдання. Мета статті – визначити сутність поняття джерел трудового права.

Результати дослідження. Поняття джерел трудового права утворюється з двох складових частин: «джерело» та «трудова право». Якщо досліджувати семантичний сенс поняття «джерело», слід навести позицію авторського колективу великого тлумачного словника сучасної української мови. На думку вищенаведених учених, зазначене поняття можна розуміти так: те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало; про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь; писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [1, с. 291]. Що стосується поняття «джерело права», то воно своїм корінням сягає давніх часів. Так, О.А. Підпригора в підручнику «Основи римського приватного права» стверджує, що згадки про вищенаведене поняття мають місце 2 тисячі років тому, коли відомий давньоримський історик Тіт Лівій назвав Закони XII таблиць «*fons omnis publici privatiq; juris*», що в перекладі означає «витік (джерело) усього публічного та приватного права» в тому значенні, що ці закони являли собою основу, на базі якої розвивалося та створювалося сучасне йому римське право [2, с. 19]. Як зауважує О.І. Оніщенко в дослідженні, присвяченому проблемам теорії та практики системи сучасних джерел конституційного права України, як наукова проблема джерела права почали досліджуватися правознавцями лише в кінці дев'ятнадцятого століття. Зміст, який вкладався в зазначене поняття, залежав від приналежності автора до тієї чи іншої юридичної школи. При цьому поняттю «джерело права» було надане зовсім інше значення порівняно з тим, в якому вживав його Тіт Лівій [3, с. 12].

Досліджуючи сучасні підходи до визначення сутності поняття «джерела права», звернемося до юридичної енциклопедичної літератури. Так, на думку авторського колективу сучасної правової енциклопедії, джерело права можна розуміти так: початкова форма правових норм; спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх [4, с. 100]. Окрім цього, авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії зауважує, що джерела права являють собою спосіб зовнішнього вияву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість [5, с. 171]. Із аналізу вищенаведених позицій щодо розкриття змісту досліджуваного поняття випливає, що за своєю суттю вони є схожими. Тому вважаємо за доцільне навести позицію Н.М. Пархоменко, яку вона відстоює в своєму дослідженні, присвяченому теоретико-методологічним засадам джерел права. Так, здійснивши аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень джерел права, Н.М. Пархоменко дійшла висновку про те, що джерело права, як і саме право, неможливо визначити з якогось одного боку. Його використання потребує певного контексту. Окрім того, як наголошує дослідниця, важливим є розгляд джерел права як однієї з фундаментальних категорій теорії права [6, с. 46]. Отже, у науково-правових колах немає єдності думок щодо уніфікованого визначення сутності досліджуваного питання. Вищенаведене зумовлює необхідність проведення комплексного аналізу основних і найбільш поширених позицій учених-правознавців щодо сутності поняття «джерела права».

В.І. Цоклан під час дослідження проблем теорії та практики системи сучасних джерел конституційного права України звертає увагу на те, що традиційно під джерелами права слід розуміти зовнішні форми права, тобто способи його зовнішнього вираження, завдяки яким право набуває офіційності та загальнообов'язковості. Поняття «джерело права» може мати два значення: 1) соціальні джерела права, до яких відносять насамперед соціальні відносини, що потребують правової регламентації, суспільну й індивідуальну правосвідомість тощо; 2) юридичні джерела права, тобто юридичні форми права [7, с. 146; 8, с. 28]. На багатоаспектність поняття «джерела права» у підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)» звертає увагу О.Ф. Скакун. Дослідниця наголошує на тому, що поняття «джерело права» вживається в таких значеннях: у матеріальному – це економічні, соціальні й інші умови, що спричиняють або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм; в ідеологічному – це правова та політична свідомість суб'єктів правотворчості (ідеї, концепції, теорії, покладені в основу правових норм); в інституційному – правотворча діяльність суб'єктів офіційного творення права (держави, державоподібних утворень, міждержавних об'єднань в особі їх уповноважених органів та інститутів, які за допомогою спеціальних правотворчих процедур надають правової форми нормам права, що сформувалися в суспільстві, визначають їх (норм) загальнообов'язковий характер); у формальному (юридичному) значенні – це зовнішні форми вираження та закріплення правових норм і принципів, вияв буття об'єктивно наявних правових норм і принципів, інакше – спосіб вираження міри охоронюваного державою права [9, с. 441–442].

Особливу увагу в контексті досліджуваного питання необхідно звернути на співвідношення таких понять, як «джерело права» та «форма права». Так, під час визначення сутності, класи-

фікації та тенденцій розвитку форм трудового права України Н.Ф. Чубоха звертає увагу на той факт, що поняття «джерело права» та «форма права» містять багатоманітний, іноді спільний для обох понять зміст. Відсутність в юридичній літературі загально визнаних понять як форми права, так і джерела права призводить до різноманітних тлумачень як самих термінів, так і їх взаємодії та взаємозв'язку [10, с. 22]. Форми права, наголошують у науково-правових колах, являють собою похідні від держави або визнані нею зовні офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) змісту права [9, с. 442]. Окрім цього, в юридичній енциклопедичній літературі поняття «форма права» розкривають так: спосіб зовнішнього вираження правових норм як загальнообов'язкових правил регулювання суспільних відносин [11, с. 297]; спосіб організації змісту й зовнішнього існування (прояву) та функціонування права [12, с. 948]; спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх [4, с. 361]. При цьому розрізняють внутрішню та зовнішню форми права. Під внутрішньою формою права розуміють систему права, структуру змісту або систему права та його структуру, а під зовнішньою – джерела права [12, с. 948].

З огляду на вищенаведене, на нашу думку, насамперед слід звернути увагу на різний зміст категорій «джерело» та «форма». Етимологічно слово «форма», як і «джерело», має глибоке коріння й сягає давніх часів, зокрема, використовувалося ще в латинській мові (*forma*) у значенні «вигляд, зовнішність, устрій, різновид» і т. ін. [13, с. 294]. В історії філософії поняття «форма» виступало в єдності з поняттям «матерія», що означає субстрат, який зберігає всі зміни (грец. *είδος* (ідея, морф) και υλη лат. пер. *forma et materia*) [14, с. 711]. Із філософських позицій, як зауважує авторський колектив філософського енциклопедичного словника, поняття «форма» розкривається як зовнішній обрис, зовнішній вигляд предмета, зовнішній вираз якогось змісту, а також внутрішня будова, структура, що визначає порядок предмета або порядок перебігу процесу, на відміну від його аморфного матеріалу, змісту й вмісту [15, с. 489]. Також, на думку В.Л. Петрушенка, яку він висловлює у філософському словнику, поняття «форма» може бути розкрито в таких значеннях: просторово-геометричні параметри будь-яких матеріальних утворень; спосіб упорядкування змісту, його організація та функціонування; те, що може розглядатися відокремлено від матерії, субстрату як їх визначеність [16, с. 231]. Якщо ж розглядати поняття «форма» із погляду семантики, то в тлумачних словниках наводять таке визначення: фігура, зовнішній вигляд, образ, нарис [17, с. 823]; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний із його сутністю, змістом; обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; пристрій-шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація та зовнішній вираз [1, с. 1543]. Звертаючись до юридичних підходів визначення сутності досліджуваного поняття, наведемо позицію, що панує в юридичній енциклопедичній літературі, де сутність форми розкривають як зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовнішній вираз певного змісту; як устрій, вид, тип, структуру відповідних суспільних утворень або процесів, а також порядок чогось [11, с. 294].

Отже, поняття «джерело права» вказує на те, звідки право походить. Натомість форма права вказує на те, яким саме чином, у якому вигляді знаходить своє вираження відповідне джерело права. При цьому влучною видається позиція, згідно з якою, розмежовуючи джерело та форму як походження й утворення права, можна побачити, що за нормативного підходу (де джерелом є сама норма), а також під час зведення джерела виключно до державної волі, поняття, що розглядаються, збігаються, у чому й полягає головна причина ототожнення джерела та форми права у вітчизняній правовій думці. Отже, коли йдеться про формально-юридичні джерела права, форма та джерело збігаються. У такому разі форма вказує на те, яким чином організовано та виражено зовні юридичний (нормативний) зміст, а джерело – на те, що це за юридичні й інші витoki, фактори, які визначили таку форму і її зміст [18, с. 349–350]. Більше того, слід підтримати О.Ф. Скакун, яка зауважує, що поняття «юридичне джерело права» та «форма права» мають однаковий зміст. Під час написання «джерело (форма) права» підкреслюється, що йдеться саме про формальні, юридичні джерела права. Джерело права та форма права взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Повністю погоджуємося з позицією дослідниці стосовно того, що джерело права розкриває витoki формування права, причини та закономірності процесу його виникнення та розвитку, а форма права показує, як зміст права організований і виражений ззовні [9, с. 441–442]. Підміна джерела права його зовнішньою формою не враховує глибинного змісту цієї наукової категорії. За межами дослідження залишається зв'язок джерел права з правотворенням, праворозумінням. Для глибшого проникнення в методологічну суть поняття дже-

рел права слід застосовувати таку теоретичну категорію, як правотворення, що на сучасному етапі розвитку суспільства охоплює всі складні процеси, які передують виникненню будь-якого джерела права. Правотворчий процес потребує врахування низки об'єктивних чинників, які об'єктивуються в створюваних правових нормах і є їх джерелами. До таких чинників (джерел) належать економічні, соціально-політичні, культурологічні та юридичні [6, с. 68]. Як цілком слушно зауважує О.В. Стрельцова під час визначення теоретичних аспектів джерел права Європейського Союзу, про джерела права доцільніше говорити в значенні певної сукупності факторів духовного, соціального та природного характеру, які визначають виникнення та дію права (матеріальні й ідейні джерела права). У формально-юридичному розумінні джерела права – це ті «резервуари», що містять правові норми, котрі використовуються для вирішення юридичних справ. Ці джерела права є одночасно формою об'єктивації (зовнішнього вираження й існування) правових норм. Отже, зміст понять форми та джерел права збігається тоді, коли йдеться про формально-юридичні джерела права [19, с. 25]. Більше того, у цьому контексті на увагу заслуговує вислів А.М. Васильєва, який він наводить у своєму монографічному дослідженні «Правові категорії і їх місце серед категорій суспільствознавства, наукових категорій у правознавстві». На думку вченого, у науці не може бути «чистих» понять і категорій, що не мають жодного зв'язку з дійсністю, ніяк не відображають складних процесів її реального розвитку. Право з його нормативного боку відображається категоріями «норма права», «система права», «форма (джерела) права», виступає як своєрідна форма духовного освоєння соціальної дійсності, як державна воля, що концентрує «теоретичну енергію», яка виявляється в тому, що законодавець, ґрунтуючись на пізнанні закономірності соціальних процесів, прагне свідомо на них впливати, ідеально (у законі) моделюючи доцільну поведінку людей у регульованих суспільних відносинах [20, с. 88].

Таким чином, про схожість джерел і форм права може йтися тільки в разі розгляду юридичних джерел права, котрі будуть указувати на те, звідки право походить і яким чином воно формується. Форма права показує способи закріплення джерел права. В обох випадках йдеться про зовнішній вираз права. Зазначимо, що в представленому науковому дослідженні нами розглядається саме юридичний аспект джерел трудового права. Як зауважує Ю.П. Дмитренко в підручнику «Трудове право України», джерела трудового права – це форми вираження правових приписів через нормативні акти як результат діяльності компетентних органів держави, які встановлюють чи санкціонують обов'язкові для сторін правовідносини, правові норми, що складають предмет трудового права, із метою соціального захисту його суб'єктів [21, с. 70–71]. Авторський колектив навчального посібника «Трудове право України» зазначає, що джерела трудового права являють собою офіційний акт нормотворчості держави або прийнятий з її дозволу, яким встановлюються, змінюються чи скасовуються правові норми, що регулюють відносини, які є предметом трудового права [22, с. 30]. Окрім вищенаведеного, джерела трудового права в науково-правових колах визначають як офіційні форми вираження, закріплення, зміни чи скасування правових норм, чинних у цій галузі національного права [23, с. 59].

Висновки. Таким чином, аналіз вищенаведених позицій дав змогу дійти висновку стосовно того, що під джерелами трудового права слід розуміти офіційно визнані й такі вихідні положення, що пройшли процедуру легалізації та закріплення в системі трудового права, на основі яких ця галузь права ґрунтується та здійснює свій регулюючий вплив.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник для студ. юрид. вузів і фак. К.: Вища школа, 1995. 264 с.
3. Оніщенко О.І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2005. 216 с.
4. Зайчук О.В., Копиленко О.Л., Ковальський В.С. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.
6. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. 442 с.

7. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. К.: «Юрисконсульт», 2006. 355 с.
8. Цоклан В.І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2008. 219 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
10. Чубоха Н.Ф. Форми трудового права України: сутність, класифікація, тенденції розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2003. 193 с.
11. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2004. Т. 6. 770 с.
12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Юрид. думка, 2007. 992 с.
13. Про нормативно-правові акти в Україні: проект закону України від 18 листопада 2009 р. № 1729-VI. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=31416&pf35401=155674>.
14. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
15. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 576 с.
16. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
17. Даль В.И. Толковый словарь русского языка: иллюстрированное издание. М.: Эксмо, 2011. 896 с.
18. Марченко М.Н. Теория государства и права: учеб.-метод. пособие. М.: Зерцало-М, 2001. 623 с.
19. Стрельцова О.В. Джерела права Європейського Союзу (теоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2008. 214 с.
20. Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України»: Указ Президента України від 13 грудня 1996 р. № 1207/96. Урядовий кур'єр. 19.12.1992.
21. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
22. Грузінова Л.П., Короткін В.Г. Трудове право України: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. Ч. 1. 128 с.
23. Коротка О.М. Удосконалення правового регулювання матеріальної відповідальності в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2003. 185 с.